

Andžėj Pukšto*

Vytauto Didžiojo universitetas

Lietuvos ir Lenkijos santykiai: naujos darbotvarkės paieškos

Šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti, kokios prielaidos yra sukurtos Lietuvos ir Lenkijos kultūriniam bendradarbiavimui, atskiriant tris dėmenis: dvišalį kultūrinį bendradarbiavimą, kultūrinę diplomatiją ir tautinių mažumų kultūrinę veiklą. Tokia atskirtis yra daroma sąmoningai, siekiant nustatyti Lietuvos ir Lenkijos santykį kaip subjekto ir objekto arba subjekto ir kito subjekto santykį tarp Lietuvos ir Lenkijos. Pirmuoju atveju, reikštų, kad Lietuva ir Lenkija yra viena kitos kultūrinės politikos objektas, antruoju, kad Lietuva ir Lenkija yra lygiavertės partnerės kultūrinio bendradarbiavimo srityje. Siekiant šio tikslo, būtina išanalizuoti ne tik dvišalę, bet ir nacionalinę teisinę bazę ir kultūrinę veiklą, nes kultūrinė diplomatija yra skirta vienkrypčiam valstybės poveikiui kitai valstybei, o kultūrinis bendradarbiavimas apibrėžia bendro tikslo įgyvendinimą kultūros srityje.

2015 metų rugpjūčio 6 dieną įvyko šeštojo Trečiosios Lenkijos Respublikos prezidento Andrzejaus Dudos inauguracija. Teisės ir teisingumo partijos atstovo pergalė prezidento rinkimuose buvo susieta su Jaroslavo Kaczynskio vadovaujamos partijos pergale parlamento rinkimuose. Visuomenės apklausos tik patvirtino šią sąsają: net 37 proc. piliečių norėtų, kad Lenkiją valdytų dešinieji, o ne senate ir seime dominuojanti centro „Piliečių platforma“¹. Politinės valdžios pasikeitimas Varšuvoje gali ir neturėti jokios teigiamos įtakos Lietuvos ir Lenkijos santykiams. Įtakingiausiuose Lenkijos savaitraščių *Polityka*, *W sieci*, *Newsweek* numeriuose, skirtuose pristatyti naujojo prezidento Andrzejaus Dudos politikos prioritetus, nė karto nebuvo paminėti santykiai su Lietuva. Pirmuosiuose interviu Duda taip pat neminėjo Lietuvos, o netrukus paaiškėjo, kad pirmiesiems savo vizitams prezidentas pasirinko Taliną, o ne Vilnių.

Vyraujančios politinės tendencijos leidžia daryti kelias prielaidas. Visų pirma, Lietuvą ir Lenkiją vienijančiu interesu išliks saugumo užtikrinimas, o intensyvaus bendradarbiavimo sritimi – saugumo ir gynybos. Tačiau nepai-

* Dr. Andžėj Pukšto – Vytauto Didžiojo universiteto Politologijos katedros vedėjas. Adresas korespondencijai: Gedimino g. 44-201, 44246 Kaunas, el. p. andzej.puksto@vdu.lt.

¹ Daugiau informacijos oficialiame 2015 metų Lenkijos parlamento rinkimų tinklapyje: <http://ewybory.eu/wybory-parlamentarne-2015/>.

sant to, kad kaimynės išliks Šaltojo karo su Rusija karėmis², būtina pabrėžti, kad Lenkijos elitas aukščiausiu prioritetu paskelbė Lenkijos suverenitetą³, kaip teisę spręsti, kas yra geriausia Lenkijos valstybei ir visuomenei. Iš to išplaukia, kad naujuose užsienio politikos prioritetuose Europos Sąjunga taps erdve ne įgalinančia įgyvendinti juos, bet ribojančia pasirinkimą ir alternatyvius užsienio politikos sprendimo būdus. Skeptiškumas dėl ES priimamų sprendimų, neskiriamas deramas ES dėmesys Ukrainos krizei, didins Lenkijos poreikį ieškoti sąjungininkų Centrinėje ir Rytų Europoje. Priimant regioninius sprendimus Varšuva ir Vilnius sugeba iškelti regioninius prioritetus aukščiau nacionalinių, tačiau dvišalių santykių kontekste pilnavertė strateginė partnerystė nebus atgaivinta tol, kol Lietuva neįgyvendins savo įsipareigojimų lenkų tautinei mažumai, įtvirtintų Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartyje. Vadinasi, Lietuvos ir Lenkijos santykiai vis dar niekur neveda⁴. Šiame kontekste būtina atkreipti dėmesį į tas sritis, kuriose Lietuva ir Lenkija gali bendradarbiauti, nepaisant politikų nesugebėjimo palaikyti dialogą.

Kultūrinis bendradarbiavimas leidžia pažinti kitą visuomenę ir susitapatinti su ja: neigiamus stereotipus ilgainiui pakeičia teigiami, mažėja *mes* ir *kiti* mąstymo apraiškos tiek vidaus, tiek užsienio politikoje konkrečios valstybės atžvilgiu. Dėl šios priežasties kultūrinis bendradarbiavimas buvo skatinamas SSRS ir JAV Šaltojo karo laikotarpiu, nes kultūrinė diplomatija, kultūriniai kontaktai ir bendradarbiavimas kultūros srityje buvo laikomi galimybe pažinti priešiškas visuomenes, mažinti įtampą, keisti abipusius neigiamus stereotipus ir panaudojant kultūrinius mainus pakreipti kitos valstybės vidaus politiką sau parankia linkme⁵. Lietuvos ir Lenkijos santykių kontekste kultūrinis bendradarbiavimas taip pat gali tapti viena alternatyvaus bendradarbiavimo sritimi, leidžiančia kurti strateginę partnerystę ne iš viršaus į apačią, o iš apačios į viršų.

Šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti, kokios prielaidos sukurtos Lietuvos ir Lenkijos kultūriniam bendradarbiavimui, atskiriant tris dėmenis: dvišalį kultūrinį bendradarbiavimą, kultūrinę diplomatiją ir tautinių mažumų kultūrinę veiklą. Tokia atskirtis yra daroma sąmoningai, siekiant nustatyti Lietuvos

² Leonard, M., Popescu, N. A power audit of EU – Russia relations. European council on Foreign relations (ECFR), 2007, p. 2.

³ Kaczyński, J. Mamy prawo bronić naszej suwerenności. Šaltinis: <http://pis.org.pl/aktualnosci/mamy-prawo-bronic-naszej-suwerennosci>; žiūrėta: 2015 09 17.

⁴ Būtent taip apibūdino Lietuvos ir Lenkijos santykius tuo metu dar kandidatas į Lenkijos prezidentus Andrzejus Duda. Šaltinis: <http://kurierwilenski.lt/2015/05/29/polsko-litewskie-relacje-czeka-nowe-otwarcie/>; žiūrėta: 2015 06 02.

⁵ Richmond, Y. Cultural Exchange and the Cold War: Raising the Iron Curtain. University Park: Pennsylvania State University Press, 2003, p. 210–211.

ir Lenkijos santykį kaip subjekto ir objekto arba subjekto ir kito subjekto. Pirmuoju atveju reikštų, kad Lietuva ir Lenkija yra viena kitos kultūrinės politikos objektas, antruoju, kad Lietuva ir Lenkija yra lygiavertės partnerės kultūrinio bendradarbiavimo srityje. Siekiant šio tikslo būtina išanalizuoti ne tik dvišalę, bet ir nacionalinę teisinę bazę ir kultūrinę veiklą, nes kultūrinė diplomatija yra skirta vienkrypčiam valstybės poveikiui kitai valstybei, o kultūrinis bendradarbiavimas apibrėžia bendro tikslo įgyvendinimą kultūros srityje⁶. Taigi, nors kultūrinė diplomatija ir kultūrinis bendradarbiavimas yra glaudžiai susijusios sąvokos, jos negali būti vartojamos sinonimiškai: kultūrinė diplomatija yra vienos valstybės pastangos pristatyti savo kultūrą kitos valstybės visuomenei, o kultūrinis bendradarbiavimas apima bendras valstybių pastangas planuoti ir įgyvendinti kultūros projektus. Pagrindinis klausimas, į kurį siekiama atsakyti šiame straipsnyje, yra, ar Lietuva ir Lenkija bendradarbiauja kultūros srityje, ar yra viena kitos kultūrinės diplomatijos objektas. Dvišalis bendradarbiavimas supponuoja partnerystę ir lygiavertiškumą, o kultūrinė diplomatija nurodo sąmoningas valstybės pastangas paveikti kitos valstybės visuomenės nuomonę.

Kultūros politika yra viena sudėtingiausių viešosios politikos sričių, neturinti bendros sampratos⁷, tačiau apibendrintai ši politika apima politinių ir administracinių sprendimų priėmimą ir įgyvendinimą kultūros srityje (meninę ar kultūrinę vertę turinčių objektų kūryba, gamyba, pristatymas, platinimas ir išsaugojimas, švietimas, pramoginė veikla ir daugelis kitų procesų ir veiklų⁸, pavyzdžiui, kalba, tradicijos, papročiai, religija). Taip pat kultūros politika įtraukia ne valstybinės ar vietinės valdžios institucijas, bet ir kultūrinės industrijas, mokymo įstaigas, individus ar jų grupes. Taigi, kultūros politika yra ir prioritetų nustatymas, ir finansavimas, ir identiteto formavimas, ir paveldo išsaugojimas⁹. Valstybės kultūros politika turi dvi dimensijas: orientaciją į vidaus veiklą ir orientaciją į išorės veiklą. Orientacija į išorės veiklą, arba užsienio kultūros politika, yra ne tik kultūrinės politikos, bet ir užsienio politikos sritis, kuri apima tiek tarptautinį bendradarbiavimą kultūros srityje (kultūros politika – pirmasis dėmuo), tiek kultūrinę diplomatiją (užsienio politika – antrasis dėmuo). Kodifikuota ir institucionalizuota valstybės kultūrinė politika yra būtina sėkmingo tarptautinio kultūrinio bendradarbiavimo ir efektyvios kul-

⁶ Daugiau informacijos apie kultūrinę diplomatiją ir kultūrinį bendradarbiavimą oficialiame Kultūrinės diplomatijos instituto tinklalapyje http://www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy.

⁷ What is Cultural Policy? A Dialogue for an Emerging Field, Princeton University, Center for Arts and Cultural Policy Studies Faculty and Student Affiliates, 1999. Šaltinis: <https://www.princeton.edu/cultural-policy/dialogue.html>; žiūrėta: 2015 07 18.

⁸ Mulchany, K. V. Cultural policy: Definitions and Theoretical approaches, *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, Vol. 35, Is. 4, p. 319-330, 2006, p. 321.

⁹ Lewis, J., Miller, T. *Critical Cultural Policy Studies: A Reader*, Oxford: Blackwell, 2003, p. 2-4.

tūrinės diplomatijos sąlyga. Lietuvos ir Lenkijos dvišalių santykių kontekste nacionalinių kultūros politikų analizė parodo, kaip valstybės apibrėžia išorės kultūros politiką ir kokias priemones gali naudoti siekdamos ją įgyvendinti. Šiame kontekste didžiausias dėmesys yra skiriamas nacionalinės kultūrinės politikos modelio pažangai, išorės (užsienio) kultūrinės politikos apibrėžimui, įvertinimui, ar išorės politika yra skirta skatinti dvišalį bendradarbiavimą kultūros srityje ar tiesiog naudoti kultūrą kaip švelniosios galios instrumentą vienai prieš kitą.

Pirminiai Lietuvos ir Lenkijos kultūrinės politikos tikslai sutapo – teisinės bazės, leisiančios vykdyti kultūrinę veiklą ir užtikrinti raiškos laisvę demokratijos ir rinkos ekonomikos sąlygomis, kūrimas. Pokomunistinėse valstybėse šis tikslas buvo įgyvendinamas, siekiant kultūros politikos kompetenciją decentralizuoti: suteikti įgaliojimus šioje srityje veikti vietinės valdžios institucijoms. Taip pat buvo svarbu pritraukti visuomenės finansinę paramą kuriamoms ir esamoms kultūros institucijoms bei jų veiklai ir sukurti valstybinius kultūros finansavimo mechanizmus¹⁰. Šį procesą lydėjo kultūrinių institucijų privatizavimas – privačių asmenų ir nevyriausybinų organizacijų įtraukimas į kultūros sritį tapo įprasta visose meno ir kultūros srityse¹¹. Tokia pati tendencija vyravo ir Lenkijoje, ir Lietuvoje. Nepaisant to, reformų įgyvendinimas Lenkijoje buvo sėkmingesnis ir tai lėmė Lietuvos ir Lenkijos kultūros politikos raidos etapų nesutapimą.

Lenkija sukūrė nacionalinės kultūros politikos modelį, kuriame išorės kultūros politika pabrėžia kultūrinės diplomatijos vaidmenį, o ne tarptautinio bendradarbiavimo. 1993 metais buvo patvirtinti Lenkijos kultūros politikos principai. 1998 metais imta kurti nauja Lenkijos kultūrinės politikos programa, į kurios projektą pirmą kartą buvo įtrauktas toks prioritetas kaip Lenkijos kultūros sklaida užsienyje. Šis prioritetas tapo 1999 metais patvirtintos nacionalinės kultūros politikos tikslu, kurio įgyvendinimo funkcija buvo paskirta ne konkrečiai ministerijai, bet valstybei kaip institucijų visumai¹². Šis procesas žymėjo poslinkį autonomijos ir strateginio planavimo kultūros srityje visais lygmenimis¹³. Svarbiausias pasiekimas šiuo laikotarpiu buvo kultūros politikos įgyvendinimas ne tik ministerijų (kultūros ir nacionalinio paveldo ir užsienio reikalų), bet ir vietinės valdžios lygmeniu.

Ilgainiui buvo sukurta Nacionalinio kultūrinio vystymosi strategija

¹⁰ Ibidem, p. 2.

¹¹ Liutkus, V. Country Report: Lithuania // “Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 15th edition”, Council of Europe/ERICarts, 2014, p. 2.

¹² Ociepka, B. Miekka sila i dyplomacja publiczna Polski, Scholar: Warszawa, 2013, p. 149.

¹³ Ilczuk, D., Novak, M., Pro Cultura Foundation, Culture and the Structural Funds in Poland, Paper, European Expert Network on Culture, 2012, p. 4–5.

2004–2013 m., pratęsta iki 2020 metų. Pagrindinė šios strategijos idėja buvo galimybės išnaudoti ES fondus, išsaugant kultūrinį paveldą ir kultūrinį Lenkijos identitetą. Šios strategijos tarpiniu užsienio kultūros politikos pasiekimų įvertinimu tapo Lenkijos pirmininkavimas ES Tarybai 2012 metais. Kultūrinė pirmininkavimo programa parodė, kad dabartinis Lenkijos užsienio kultūrinės politikos modelis pasižymi keliomis svarbiausiomis savybėmis: orientacija į Vakarų Europą, nutolimu nuo Rytų Europos; dvišalių projektų ir iniciatyvų pakeitimu ES institucijų projektai ir tiesioginio menininkų, jų tinklų, nevyriausybinių organizacijų ar institucijų bendradarbiavimo dominavimu¹⁴. Kultūrinis bendradarbiavimas tapo ne tik valstybės, bet ir privačių asmenų ar jų sukurtų institucijų atsakomybės sritimi nuo finansavimo iki kultūrinės diplomatijos įgyvendinimo.

Lietuva tik praėjus beveik dešimtmečiui nuo tada, kai Lenkija 1993 metais patvirtino Kultūros politikos principus, apibrėžė poreikį kurti nacionalinę kultūros vystymo programą¹⁵, tačiau šis tikslas taip ir liko neįgyvendintas. 2001 metais buvo paskelbti Lietuvos kultūros politikos principai, kuriuose numatyta decentralizuoti ir demokratizuoti kultūros sritį, remiantis Europos tarnybos principais – demokratiško sprendimų priėmimo, skaidrumo, teisės viršenybės.

2010 metais kritiška padėtis kultūros srityje buvo įvertinta ir sukurtos Kultūros politikos kaitos gairės, kuriose buvo pripažinta, kad kultūros sritis išliko menkai decentralizuota, finansavimas šiai sričiai yra nepakankamas, o ir apskritai kultūra taip ir nebuvo laikoma strategine Lietuvos raidos kryptimi¹⁶. Taigi, būtina kultūros srities transformacija, paremta Europos Tarybos principais, pradėta įgyvendinti, kai Lietuva jau šešerius metus buvo ES nare. Demokratizacija, decentralizacijos ir finansinės autonomijos ir diversifikacijos procesai vis dar išlieka Lietuvos prioritetu Kultūros srityje. Lietuvos kultūrinės politikos modelis yra tik kuriamas ir tai lemia kokybinį atotrūkį nuo Lenkijos kultūros politikos modelio raidos ir kultūrinės diplomatijos įgyvendinimo galimybių.

Nuo 2009 metų kultūra Lenkijos užsienio politikoje yra traktuojama kaip švelniosios galios pagrindas¹⁷ – Lenkijos populiarinimo kryptyse iki 2015 metų ir Lenkijos užsienio politikos prioritetuose 2012–2016 m. yra įtvirtinta nuostata, kad Lenkų kultūros sklaida užsienyje ir kultūros diplomatija yra vienas iš svarbiausių būdų sustiprinti Lenkijos poziciją Europoje, skatinti turizmą

¹⁴ Ilczuk, D., Pro Cultura Foundation collaborators, Country report: Poland // “Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 15th edition”, Council of Europe/ERICarts, 2014, p. 9.

¹⁵ II, III principai. Lietuvos kultūros politikos principai, Nr. 542, Vilnius, 2001.

¹⁶ I gairė. Lietuvos kultūros politikos kaitos gairės, Nr. XI-977, Vilnius, 2010.

¹⁷ Ociepka, B. Opt. cit., p. 152.

ir netgi užsienio investicijas. Be to, dar 2013 metais patvirtinta prekės ženklo *Lenkija* komunikacijos taisyklės. Svarbiausias vaidmuo įgyvendinant Lenkijos kultūros politiką tenka Lenkijos institutams, kurių tikslas yra platinti žinias apie Lenkiją ir užtikrinti lenkų dalyvavimą tų šalių, kuriose gyvena, kultūros gyvenime. Būtent šiam tikslui pasiekti veiksmingiausia priemone yra laikoma bendri projektai su vietinėmis žinomomis kultūros institucijomis. Lenkija aktyviai siekia pakeisti tų valstybių, kuriose veikia Lenkijos institutas, visuomenių ir svarbių atskirų jos narių nuomonę į palankią Lenkijos įgyvendinamai vidaus ir užsienio politikai, mažinant neigiamus stereotipus ir formuojant grupes, išimtinai palankias Lenkijai: „formuojamos būsimų sąjungininkų – Lenkijos pažinimo, polonistikos, slavistikos fakultetų ir Vidurio Europos studijų darbuotojų ir studentų – gretos garsinant lenkų laimėjimus.“¹⁸ Taigi, Lenkija aktyviai populiarina savo kultūrą ir tuo pačiu metu siekia sukurti sistemingą, palankų valstybės įvaizdį tarptautinėje erdvėje. Lenkijos kultūrinė diplomatija ir kultūrinis politikos modelis akivaizdžiai lenkia lietuviškąjį.

Lietuva tik 2010 metais ėmė formuoti kultūros sklaidos užsienyje, tarptautinio bendradarbiavimo kultūros srityje programas bei ES Struktūrinių fondų paramos perspektyvą¹⁹. Lietuvos užsienio kultūros politika yra grindžiama dvišalių kultūrinių susitarimų ir programų įgyvendinimu, tačiau pirmininkavimas ES Tarybai 2013 metais paskatino orientuotis į kultūrinio identiteto išsaugojimą ir jo reprezentavimą Europinėje erdvėje, neapsiribojant Šiaurės Europa²⁰. Pasiūšimas pirmininkauti Kultūros programos įgyvendinimui paskatino Tarptautinio kultūros programų centro (K-operator) sukūrimą 2008 metais. Taigi, Lietuvos kultūros politika vis dar nukreipta į valstybės vidų, siekiant populiarinti Lietuvos kultūrą tarp lietuvių, gyvenančių Lietuvoje ir užsienyje²¹: meno kūrybos ir kultūrinių industrijų stoka išlieka daug didesne problema nei minimalus tarptautinis kultūrinis bendradarbiavimas nacionaliniu lygmeniu. Lietuvos kultūros politika yra nukreipta, visų pirma, į paveldo išsaugojimą, kultūrinio identiteto ribų nustatymą ir įtvirtinimą. Geriausias šio prioriteto įgyvendinimo pavyzdys yra Lietuvos kultūros instituto įsteigimas 2009 metais.

Apibendrinant Lietuvos ir Lenkijos kultūros politiką galima daryti kelias išvadas. Visų pirma, Lenkija sukūrė kompleksinį kultūros politikos modelį, o Lietuva modelį dar tik kuria. Antra, Lenkijos modelyje yra aiškiai

¹⁸ Lenkų insitutas Vilniuje. Šaltinis: www.lenkukultura.lt.

¹⁹ 10, 11 gairės. Lietuvos kultūros politikos kaitos gairės, Nr. XI-977, Vilnius, 2010.

²⁰ Liutkus, V. Country Report: Lithuania // “Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 15th edition”, Council of Europe/ERICarts, 2014, p. 11–12.

²¹ Tikslai ir programos. Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos 2015–2017 metų strateginis veiklos planas, Nr. IV-37, Vilnius, 2015.

suformuoti vidaus ir išorės / užsienio kultūros politikos prioritetai ir tikslai. Lietuvos išorės kultūros politika yra kuriama *ad hoc*. Trečia, Lenkijos kultūrinės politikos modelis pabrėžia išorės dimensiją, Lietuvos kultūrinė politika yra orientuota į valstybės vidų. Ketvirta, Lenkijos vidaus kultūros politika yra priskiriama individų veiklos sričiai, išorės politika – valstybės institucijų. Lietuvoje valstybės institucijos daugiau veikia vidaus politikos srityje, tačiau dominuojantis vaidmuo tiek vidaus, tiek išorės politikoje tenka individams ar jų grupėms, nevyriausybinėms organizacijoms. Penkta, išorės kultūros politikoje Lenkija skatina kultūrinę diplomatiją, o ne kultūrinį bendradarbiavimą. Lietuva užsienio kultūros politikoje pabrėžia tarptautinio bendradarbiavimo naudą, o kultūrinė diplomatija nėra laikoma prioritetine ar strategine veiklos sritimi nei kultūros, nei užsienio politikoje. Taigi, Lenkija kultūros srityje kitų valstybių atžvilgiu propaguoja subjekto ir objekto santykį, o Lietuva ribotai skatina dviejų subjektų santykį. Pažangesnės Lenkijos užsienio kultūros politikos modelis atsispindi Lietuvos ir Lenkijos dvišalio bendradarbiavimo kultūros srityje teisiniame reglamentavime.

Lietuvos ir Lenkijos sutartis dėl draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo įtvirtino labai ribotą kultūros, kultūrinės raidos ir bendradarbiavimo interpretaciją. Nacionalinės kultūros stiprinimas ir jos plėtra buvo tiesiogiai susieta su nacionaliniu Lenkijos ir Lietuvos saugumu ir atsparumu išorės grėsmėms nestabilioje pilkojoje saugumo zonoje iki narystės NATO. Šis kaimynių požiūris lėmė maksimaliai ribotą kultūrinį bendradarbiavimą, todėl dvišalių santykių kontekste buvo pabrėžiama saugumo, gynybos ir ekonominio bendradarbiavimo darbotvarkė. Be to, tautinės mažumos buvo laikomos objektu, kurį reikia saugoti nuo kaimyninės valstybės vidaus politikos net ir kultūros srityje²². Kultūrine ir kalbine tautinių mažumų integracija į šias visuomenes buvo siekiama sukurti homogeniškos, vieningos valstybės įvaizdį, nes politinis stabilumas ir ekonominis vystymasis garantavo valstybingumo įtvirtinimą.

1996 metais Lietuva ir Lenkija pasirašė teritorinės sienos sutartį, kuri užbaigė konfliktiškų Lietuvos ir Lenkijos santykių periodą. Didžiausią įtaką tam turėjo Lenkijos stojimo į NATO procesas: Lenkija neabejotinai turėjo tapti NATO nare per artimiausius kelerius metus, o Lietuvai NATO jokių konkrečių įsipareigojimų nebuvo įvardijusi. Taigi, Lenkijos narystė NATO ne tik buvo tiesiogiai susijusi su Lietuvos nacionaliniu saugumu dėl priklausymo vienam saugumo kompleksui, bet ir dėl potencialios Lenkijos kaip NATO na-

²² *Draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis*, Valstybės žinios, 1994-12-16, Nr. 97-1907, Vilnius, 1994. Str. 13–17.

rės palaikymo Lietuvos narystei ir dėl pagalbos pasirengti atitikti šios narystės keliamus reikalavimus²³. Dėl šios priežasties po teritorinių sienų įtvirtinimo sutarties pasirašymo Lietuvos Prezidentas Algirdas Brazauskas ir Lenkijos Prezidentas Aleksandras Kvašneuskis pasirašė bendrą deklaraciją, kurioje teigiama, kad Lietuva ir Lenkija remia „viena kitą integracijos į Europos Sąjungą, Vakarų Europos sąjungą ir NATO procesuose“, taip pat siekia „suintensyvinti bendradarbiavimą visose srityse, ypač užsienio ir saugumo politikos, gynybos, ekonomikos, prekybos, transporto ir komunikacijų, infrastruktūros, kultūros ir švietimo“²⁴. Taigi, bandymas sukurti universalų teisinį pagrindą dvišaliam kultūriniam Vilniaus ir Varšuvos bendradarbiavimui buvo siekis užsitikrinti nacionalinį saugumą ir tapti NATO narėmis.

Iki 1998 metų Lietuva ir Lenkija neteikė didelės reikšmės bendradarbiavimo kultūros srityje skatinimui nacionaliniu lygmeniu. Draugiškų santykių ir geros kaimynystės sutartyje nebuvo pabrėžiama būtinybė skatinti kultūrinį bendradarbiavimą, kuris leistų pažinti kitos valstybės kultūrą ir taip gilinti tarpusavio supratimą. Sutarties, kaip ir 1993 metų prezidentų deklaracijos, tekstas suteikė prielaidas tik kultūrinės diplomatijos viena kitos atžvilgiu plėtojimui: kultūros populiarinimo institucijų steigimas, galimybės mokytis kaimyninės valstybės kalbą, skatinti lituanistines ir polonistines studijas²⁵. Taigi, teisinis Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimo pagrindas nebuvo paskata efektyviam kultūriniam bendradarbiavimui, kurio tikslas yra skatinti taiką, tarpusavio supratimą ir praturtinti bendradarbiaujančių šalių kultūrą²⁶. Reglamentuotas bendradarbiavimas kultūros srityje buvo traktuojamas kaip legitimus būdas vystyti kultūrinę diplomatiją – sukurti prielaidas įgyvendinti nacionalinius tikslus, pakeitus kitos valstybės viešąją nuomonę²⁷. Dėl šių nuostatų atsirado Lenkijos institutas Vilniuje 1995 metais ir veikia iki šiol.

Plačiai taikomos Vidurio ir Rytų Europoje Geros kaimynystės ir draugiškų santykių sutartys kultūrinį bendradarbiavimą apibrėžė kaip abipusį bendro ir nacionalinio kultūrinio paveldo išsaugojimą, tačiau nebuvo orientuotos į bendrų kultūrinių projektų įgyvendinimą dėl didelių vidinių reformų būti-

²³ Sirutavičius, V. *Lithuanian-Polish Strategic Partnership: Genesis and Prospects. Lithuanian Political Science Yearbook, Issue 1, 2000*, p. 2–3.

²⁴ Lietuvos Respublikos Prezidento ir Lenkijos Respublikos Prezidento bendra deklaracija, Gdynia, 1996 09 16.

²⁵ *Draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis*, Valstybės žinios, 1994-12-16, Nr. 97-1907, Vilnius, 1994. Str. 20.

²⁶ Declaration of Principles of International Cultural Co-operation, General Conference of UNESCO, XIVth Session, Paris, 1966. Str. 4, 6.

²⁷ Schneider, C. P. *Culture Communicates: US Diplomacy That Works* // Melissen, J. (ed.) *The new Public Diplomacy: Soft Power in International relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillian, 2005, p. 147.

nybės. Pažadas plėtoti bendradarbiavimą kultūros srityje imtas įgyvendinti tik po Lenkijos įstojimo į NATO. Vyriausybių sutartis dėl bendradarbiavimo kultūros, švietimo ir mokslo srityje buvo pasirašyta 1998 metais, tačiau nepaisant labai aptakaus sutarties teksto, skirto „geresniai abiejų valstybių piliečių tarpusavio supratimui“²⁸, ji buvo ratifikuota tik 2000 metais. Ribotas kultūrinio bendradarbiavimo reglamentavimas buvo nulemtas kultūrinės politikos modelio kūrimo tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje. Be visavertės nacionalinės kultūros programos ir jos įgyvendinimo nebuvo įmanoma plėtoti efektyvų kultūrinį bendradarbiavimą, tačiau kaip kitose dvišalio bendradarbiavimo srityse svarbiausią vaidmenį atliko kultūrinės politikos prioritetų ir tikslų sutapimas. Dėl šios priežasties devintasis dešimtmetis buvo skirtas Lietuvos ir Lenkijos vidaus politikos procesams – kultūriniam regionų vystymuisi, bet ne aktyviam kultūriniam bendradarbiavimui. Taigi, teisinis dvišalio kultūrinio bendradarbiavimo reglamentavimas yra ribotas ir neįpareigojantis, o Draugiškų santykių ir geros kaimynystės sutartytis pabrėžia ne kultūrinį bendradarbiavimą, bet kultūrinės diplomatijos įgyvendinimą.

Kultūrinis Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimas yra ne nacionalinės programos, bet būtent regionų ir vietinės valdžios bei bendruomenių ar atskirų individų prioritetas dėl dviejų priežasčių: Lenkijos vidaus kultūros politika yra priskiriama individų veiklos sričiai, išorės politika tenka valstybės institucijų kompetencijai, bet kadangi išorės kultūros politikoje Lenkija skatina kultūrinę diplomatiją, bet ne kultūrinį bendradarbiavimą, o Lietuva užsienio kultūros politikoje pabrėžia tarptautinio bendradarbiavimo naudą, tačiau kultūros sritis Lietuvos atveju yra individų, o ne valstybės veiklos sritis, tai iš to išplaukia, kad dvišaliu valstybiniu lygmeniu kultūrinis Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimas yra nerezultatyvus, o pati bendradarbiavimo iniciatyva ar jų įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo asmeninių ar grupinių Lietuvos ir Lenkijos piliečių iniciatyvų. Puikiausias to įrodymas Jerzy Giedroyco dialogo ir bendradarbiavimo forumas ir Lenkijos ir Lietuvos draugystės ir bendradarbiavimo forumas, įkurtas 2012 metais, siejantis Lietuvos ir Lenkijos mokslininkus, politikos, kultūros, meno, žiniasklaidos atstovus, intelektualus, visuomeninių organizacijų atstovus, skatinant bendradarbiavimą meno, kultūros, mokslo, švietimo srityse, jaunimo mainus, istorinius ir visuomeninius debatus. Šie forumai, rodantys didžiausius kultūrinio bendradarbiavimo rezultatus, buvo visuomenės atstovų asmeninė iniciatyva – menininkų, mokslininkų, visuomenės veikėjų.

²⁸ Preambulė. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lenkijos Respublikos Vyriausybės sutartis dėl bendradarbiavimo kultūros, švietimo ir mokslo srityje, Valstybės žinios, 2000-04-07, Nr. 29-809, Vilnius, 1998 12 17.

Lietuvos ir Lenkijos institucijų ribotą susidomėjimą kultūriniu bendradarbiavimu nacionaliniu lygmeniu rodo dėmesys tik paveldosaugos, profesinių, mokslinių, edukacinių mainų klausimams, pavyzdžiui, tarp Vavelio rūmų ir LDK valdovų rūmų, Lietuvos dailės muziejaus ir Nacionalinio muziejaus Varšuvoje. Tačiau Lietuvos ir Lenkijos jaunimo mainai, muziejininkų profesiniai mainai ar bibliotekų ir archyvų keitimasis medžiaga nėra pakankamas intensyvaus kultūrinio bendradarbiavimo rodiklis. Nacionaliniu lygmeniu didžiausiu pasiekimu yra laikoma tai, kad Lietuvos Seimo ir Lenkijos Senato sprendimai 2011-uosius paskelbti Nobelio literatūros premijos laureato Č. Milošo metais, minint 100-ąsias gimimo metines. Nepaisant to, renginiai vyko paraleliai Lietuvoje ir Lenkijoje, o bendrų projektų buvo įgyvendinta vos keletas²⁹. Taigi, nei kaimynystė, nei bendra tautų istorija nėra veiksnys, skatinantis efektyvų kultūrinį bendradarbiavimą valstybiniu lygmeniu, todėl kad Lietuva ir Lenkija orientuojasi į skirtingas kultūrinės veiklos erdves. Sėkmingiausiu ir bene vieninteliu regioninio Lietuvos ir Lenkijos kultūrinio bendradarbiavimo pavyzdžiu galima laikyti „Paribio“ fondo veiklą. Seiniuose įkurtas fondas ir centras „Paribys – menų, kultūrų, tautų“ yra lenkų nevyriausybinė privati organizacija, pradėjusi veikti dar 1990 metais. Nuo 2000 metų Kėdainių krašto muziejus ėmė dalyvauti fondo projektuose: „Stiklo karoliukų žaidimas“ ir „Paribio Atlantida – valstybių sienas kertantis kultūrinis kelias“. Taigi, bendradarbiavimas kultūros srityje nėra aktyvus, nepaisant bendros teritorinės sienos ir ilgametės dviejų tautų bendros istorijos.

Nepaisant Lietuvos ir Lenkijos priklausomybės Baltijos jūros regionui, Lietuva po nepriklausomybės atkūrimo didžiausią dėmesį skyrė bendradarbiavimui su Baltijos šalimis – Latvija ir Estija – ir Šiaurės Europos valstybėmis. Lietuva apibrėžia savo kultūrinį bendradarbiavimą dvišaliu formatu daug dažniau nei daugiašaliu dėl to, kad Lietuvos geografinė kultūrinio bendradarbiavimo kryptis yra Europos ekonominė erdvė, apimanti ne tik ES, bet ir Skandinavijos valstybes. Nuo 2012 metų Lietuva, Latvija ir Estija pradėjo kultūrinio bendradarbiavimo ir kultūrinės veiklos koordinavimo strateginį planavimą³⁰. Taigi, būtent Skandinavijos ir Baltijos šalys buvo ir išlieka Lietuvos užsienio kultūros politikos prioritetine sritimi – Šiaurės ministrų taryba³¹ ir *Ars Baltica*³² yra svarbiausia Lietuvos tarptautinio kultūrinio bendradarbiavimo erdvė. Svarbu paminėti ir tai, kad Lietuvos bendradarbiavimas per sieną kultūros srityje taip pat intensyviausiai plėtojamas su Skandinavijos ir Baltijos valsty-

²⁹ Tarptautinė programa „Milošo kelias“. Šaltinis: <http://www.llti.lt/failai/Miloso%20programa.pdf>.

³⁰ Tarpministerinės kultūrinio bendradarbiavimo programos 2012–2014; 2014–2016 m.

³¹ Šiaurės ministrų tarybos biuras Lietuvoje. Šaltinis: <http://www.norden.lt/projektai/8>.

³² *Ars Baltica*. Šaltinis: <http://www.ars-baltica.net/projects/projects.html>.

bėmis: Baltijos Euroregiono tinklas yra puikiausias tokio bendradarbiavimo pavyzdys, pradėtas dar 2006 metais. Taip pat Lenkija visada pabrėžė savo europinį identitetą, o nuo 2004 metų ėmė siekti būti tiltu tarp Vakarų ir Rytų Europos. Dėl šios priežasties Lenkijos užsienio kultūros politika ir kultūrinė diplomatija yra orientuota į ES branduolio valstybes (Vokietiją, Prancūziją ir Didžiąją Britaniją) ir ES Rytų partnerystės valstybes, teikiant ypatingą dėmesį Ukrainai.

Rengiamos parodos, bendri kūrybiniai projektai, kino filmų kūrimas, festivaliai ar kultūros dienos yra ne dvišalės Lietuvos ir Lenkijos darbotvarkės pasiekimai. Nacionaliniu lygmeniu Lenkija Lietuvos atžvilgiu įgyvendina kultūrinę diplomatiją, o kultūrinis bendradarbiavimas yra vietinės valdžios ir individų motyvacijos ir veiklos nuopelnas, pavyzdžiui, Gdanskos dienos Vilniuje, Vilniaus dienos Gdanske, Lietuvos kultūros dienos Krokuvoje. Netgi labiausiai prisidėję prie Lietuvos ir Lenkijos santykių puoselėjimo asmenys ar institucijos yra dažniau įvertinami Jerzy Giedroyco dialogo ir bendradarbiavimo forumo, o ne valstybinių Lietuvos ar Lenkijos institucijų.

Kultūrinė valstybės raida ir kultūrinės politikos kūrimas po Šaltojo karo pabaigos nei Lietuvai, nei Lenkijai nebuvo prioritetas. Devintasis dešimtmetis buvo skirtas valstybių politinei ir ekonominei transformacijai: demokratijos konsolidacija ir rinkos ekonomikos kūrimas tapo valstybių vidaus politikos varomąja jėga. Šie vidiniai procesai taip pat užtikrino galimybę įgyvendinti užsienio politikos tikslą – narystę ES ir NATO. Nacionalinis saugumas buvo pirminis valstybių nacionalinis interesas, lėmęs visų sričių raidą. Istorinė partitės reikalavo Lietuvos ir Lenkijos nesaugumą sumažinti šliejimusi prie JAV ir naryste tarptautiniuose demokratiškuose forumuose, kurie garantuoja visoms, net ir silpnoms valstybėms, lygiaverčio balso teisę.

Didžiausią įtaką kultūrinei Lenkijos ir Lietuvos politikai iki 2004 metų turėjo šių valstybių priklausymas Europos Tarybai – tarptautiniam forumui, skirtam siekti didesnės jos narių vienybės, kad būtų apsaugoti ir įgyvendinti idealai ir principai, kurie yra bendras jų paveldas, ir skatinama jų ekonominė ir socialinė pažanga³³. Priklausymas Tarybai reikalavo decentralizuoti ir demokratizuoti visas nacionalinės politikos sritis, įskaitant ir kultūros politiką. Dabartinio nacionalinio kultūros modelio kūrimą ir jo tikslų įgyvendinimą labiausiai veikia Lietuvos ir Lenkijos narystė ES, nes ES teikia paramą kultūros projektams iš Struktūrinių fondų ar Sanglaudos programos lėšų.

Kultūrinis Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimas yra ne nacionalinės programos, bet vietinės valdžios ir bendruomenių ar atskirų individų priorite-

³³ 1 straipsnis. Europos Tarybos tikslas. Europos Tarybos statutas, Londonas, 1949.

tas. Ši tendencija yra nepakankamai kultūrai skiriamo finansavimo ir strateginio planavimo rezultatas. Lenkija orientuojasi į kultūrinės diplomatijos teikiamą naudą ir sistemingą valstybės įvaizdžio kūrimą. Lietuva vis dar įgyvendina būtinas reformas kultūros srities administravimo, kultūrinių industrijų kūrimo, kultūros decentralizacijos ir kitose srityse.

Didžiausia kliūtis kultūriniam Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimui yra skirtingi valstybių kultūrinės politikos raidos etapai, prioritetai ir geografinė kultūrinio bendradarbiavimo kryptis. Tenka pripažinti, kad Lietuvos sugebėjimą įgyvendinti kultūros diplomatiją ir palaikyti intensyvų kultūrinį bendradarbiavimą nacionaliniu lygmeniu lemia ir kompetentingų, tik šiai misijai sukurtų institucijų stygius. Lietuva ir Lenkija tik kuria sąlygas nacionalinių kultūros politikų, atitinkančių ES ir Europos Tarybos standartus, įgyvendinimui, todėl kultūrinis bendradarbiavimas nėra laikomas prioritetu, o sėkmingi kultūrinio Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimo rezultatai yra veikiau išimtis, o ne taisyklė.